

טובה מתדמיתה: ממשלת רבין הראשונה

יחיעם ויץ

עמוס שיפריס, ממשלת רבין הראשונה, 1974–1977, הוצאת פורת, צור יגאל 2013, 295 עמודים.

יצחק רבין כיהן פעמיים כראש ממשלת ישראל. הפעם הראשונה הייתה בשנות השבעים, אז כיהן בתפקיד שלוש שנים בדיוק, מיוני 1974 עד יוני 1977. הוא היה בן 52 וראש הממשלה הראשון שנולד בארץ, נציג 'דור הבנים'. עם זאת כשהגיע לתפקיד היה כמעט טירון פוליטי. הוא היה בעל ניסיון צבאי-פוליטי עשיר ביותר – רמטכ"ל צה"ל בימי מלחמת ששת הימים ואחר כך כיהן חמש שנים (1968–1973) בתפקיד הדיפלומטי הבכיר ביותר – שגריר ישראל בווינגטון, וכשחזר לארץ בתום כהונתו הצטרף לחיים הפוליטיים.

שנים רבות לא היה רבין חבר מפלגה. רק בתקופת כהונתו בווינגטון הצטרף למפלגת העבודה. לאחר שובו לארץ נבחר לחבר הכנסת השמינית¹ וכיהן כחבר ממשלה לא יותר משלושה חודשים,² ומיד הגיע לפסגת הפירמידה הפוליטית. רבין לא היה מועמד טבעי לתפקיד כקודמיו, לוי אשכול וגולדה מאיר. הוא הגיע לראשות הממשלה בגלל צירוף נסיבות: סירובו הנחרץ של 'ממליך המלכים' שר האוצר פנחס ספיר, שהיה מועמד טבעי לקבל את התפקיד, והעובדה שהוא עצמו לא היה מעורב במלחמת יום הכיפורים. עזר וייצמן טען באירוניה מושחזת כי שני בעלי התפקידים הבכירים – רבין כראש הממשלה ומרדכי (מוטה) גור כרמטכ"ל – הגיעו לתפקידם כי 'שתו וויסקי בווינגטון בימי המלחמה'.³

1 הבחירות לכנסת זאת נערכו ב-31 בדצמבר 1973.

2 רבין היה שר העבודה בממשלה האחרונה שגולדה מאיר הרכיבה. הממשלה הוקמה במאוס 1974 ואחרי כחודש היא הפכה לממשלת מעבר בעקבות התפטרותה של ראש הממשלה מאיר. הממשלה תפקדה כממשלת מעבר עוד כחודשיים.

3 גור שירת כנספח צה"ל בארצות הברית בימי המלחמה. הוא מונה לרמטכ"ל באפריל 1974 בעקבות

רבין כיהן כראש ממשלה בפעם השנייה בשנות התשעים. הוא שירת בתפקיד שלוש שנים וארבעה חודשים – מיולי 1992 ועד שנרצח בנובמבר 1995. אז הגיע לתפקיד כאדם פוליטי בקיא ומנוסה שאיש לא ניסה לערער על יכולתו לנהל את המדינה ולהנהיג את מפלגתו. ראו בו מנהיג עתיר ניסיון וסמכותי, שמשוגל להגדיר את מטרותיו ולחתור להגשימן בעוצמה רבה. אחרי הרצח, אירוע שהוא קו פרשת המים בקורות המדינה, ראייה זאת נדמית חדה ובהירה יותר.

עתה יצא לאור ספר על ממשלת רבין הראשונה. מחברו הוא ד"ר עמוס שיפריס, חבר קיבוץ נעץ שחיבר ביוגרפיה על ישראל גלילי, חבר קיבוצו שהיה שר רב השפעה בכמה ממשלות, כולל בממשלת רבין הראשונה.⁴ בספר מתמקד שיפריס בממשלה הראשונה של רבין ואיננו משווה בינה לממשלתו השנייה. הוא מציין כי 'במחקר זה אין כוונתי לערוך השוואה בין שתי הממשלות, אלא לבחון באופן שיטתי וביקורתי את תפקודה ואת מעשיה של ממשלת רבין הראשונה, את מדיניותה בתחומי הביטחון והחוץ ואת אופן יישומה, את תפיסת הביטחון ובניין צה"ל, ואת הטיפול בבעיות חברה, כלכלה, פוליטיקה וענייני מדינה אחרים' (עמ' 9). מנקודת מבט מרוחקת עשרות שנים, מטרת המחבר היא לבחון 'את הישגי הממשלה ואת כישלונותיה, את עוצמתה ואת חולשתה' (שם).

כדי להבין באילו נסיבות רבין תפקד, יש לציין כי יצחק רבין הגיע לראשות הממשלה בתקופת משבר. ישראל עמדה מול שבר מורלי. למרות ההישג הצבאי במלחמה, 'המחיר עם היה נורא' (עמ' 17). התסכול, הכאב והזעם נוכח אלפי החללים, הפצועים והשבויים היו גדולים ויצרו תחושת חידלון. 'רוח העם נפגעה ונדמה כי המיתוס בדבר כוחו של צה"ל למנוע כל פגיעה במדינת ישראל' (שם). יתר על כן, מלחמת יום הכיפורים החמירה את מצבו של המשק הישראלי: הוצאות הביטחון גדלו באופן ניכר, משבר הדלק העולמי גרם לעליית מחירים תלולה בכל מגזרי המשק, היבוא גדל ועמו ההוצאות על מטבע חוץ והמשק הישראלי, שעד המלחמה צמח בכל שנה באופן מרשים, הפסיק לצמוח. 'ישראל נכנסה לתקופת קיפאון כלכלי וחברתי' (עמ' 128).

רבין עמד מול מצב בעייתי בזירה הפוליטית-מפלגתית. שלושה עניינים עיקריים הפריעו לו לתפקד ולנהל את ממשלתו. (א) מעמדה של ממשלתו במפלגת העבודה. כל חברי הצמרת של מפלגתו, שהיו שרים בכירים בשנים האחרונות, לא הצטרפו לממשלתו: גולדה מאיר פרשה מהחיים הפוליטיים, משה דיין, אבא אבן (רבין לא רצה אותו בממשלתו), פנחס ספיר נבחר ליושב ראש הנהלת הסוכנות, ויוסף אלמוגי כיהן כראש עיריית חיפה.⁵ היה זה מצב חדש שמעולם לא היה במפלגת העבודה ובמפא"י: ראשי המפלגה לא היו שרי

הרחת הרמטכ"ל דוד אלעזר.

4 עמוס שיפריס, ישראל גלילי: שומר המסד ונוטה הקו, רמת אפעל 2010; ישראל גלילי (1911-1986) כיהן כשר בלי תיק בממשלות אשכול, מאיר ורבין (1966-1977).

5 יוסף אלמוגי (1910-1991) כיהן כשר העבודה בשנים 1968-1974. הוא לא הצטרף לממשלה האחרונה בראשות גולדה מאיר.

הממשלה ואילו חלק משרי הממשלה לא נמנו עם מנהיגות המפלגה. כוחן של הממשלות הקודמות היה בזיהוי שבין צמרת המפלגה לבכירי הממשלה; אצל ממשלת רבין זיהוי זה לא היה חד משמעי.

(ב) בעיית שר הביטחון. רבין נאלץ למנות את שמעון פרס לשר הביטחון. בלי מינוי זה לא היה סיכוי שאנשי רפ"י במפלגת העבודה יתמכו בממשלתו. רבין 'קיבל בדוחק רב מציאות זו שהייתה קשה עבורו' (עמ' 180). גם מבחינת אנשי אחדות העבודה מצב זה היה עגום – הם שאפו למנות את חברם יגאל אלון לשר הביטחון, אבל הבינו היטב כי ויתור על מועמדתו של אלון לתפקיד הוא תנאי להרכבת הקואליציה. פרס, שהתמודד עם רבין על מועמדות מפלגת העבודה לראשות הממשלה והפסיד בפער לא גדול,⁶ לא קיבל למעשה את מנהיגותו ועשה הכול להכשילו' (עמ' 188). המחבר מציין כי 'במחקרי הבאתי עדויות בנות הזמן וממקור ראשון על ניסיונות אין ספור מצד שר הביטחון להפריע ולטרפד מהלכים מדיניים של ראש הממשלה ושל הממשלה שבה היה חבר, באמצעות הדלפות מכוונות לעיתונאים מקורבים, לעתים בעניינים סודיים ביותר' (עמ' 225). כמה מבכירי העיתונאים, שהבולט שבהם היה מתי גולן,⁷ כתבו באופן קבוע בעד פרס ונגד רבין. הייתה זו 'עיתונאות מוטה, עיתונאות עם אג'נדה, עיתונאות שעמד מאחוריה אינטרס פוליטי' (עמ' 196). כשפרס הפסיד בהתמודדות השנייה עם רבין על ראשות הממשלה, גולן כתב באירוניה עצמית נדירה כי 'שלוש שנים כתיבה אובייקטיבית בזכות פרס ירדו לטמיון' (מצוטט שם). הוא הביא את הדברים הזועמים שרבין כתב בספרו פנקס שרות כי 'מנוי וגמור עם שמעון פרס, כי הוא וראשות הממשלה בישראל ראויים זה לזה ואין להפריד [...] שבינו לבין ראשות הממשלה אין מחסום אלא יצחק רבין' (מצוטט שם, עמ' 225). הוא ציין כי אין להטיל את האשמה על פרס בלבד. רבין שגה לא מעט ביחסיו עם פרס והתייחס אליו בגסות, גם בפורומים סגורים, ופרס התלונן על יחסו אליו. מעבר לזה המחבר מדגיש נקודה שקשה להגזים בחומרתה: 'היחסים העכורים בין פרס ורבין הטילו צל כבד על עבודת הממשלה כמעט בכל נושא שעלה על סדר היום. עבור כלי התקשורת הייתה זו חגיגה של ממש, אך עבור הממשלה והמפלגה הייתה טרגדיה אמיתית שרק החריפה בחלוף הזמן' (עמ' 225).

(ג) קואליציה שברירת. כשהכנסת הביעה אמון בממשלה החדשה, הקואליציה הייתה צרה מאוד – תמכו בה 61 חברי כנסת בלבד.⁸ רבין, שהבין כי ממשלתו לא תוכל להתפקד, הצליח לצרף את המפד"ל עם עשרת חברי הכנסת מטעמה. בתגובה פרשה שולמית אלוני,

6 ההתמודדות נערכה בישיבת מרכז מפלגת העבודה ב־22.4.1974. ברבין תמכו 298 חברים (54 אחוז) ובפרס תמכו 254 חברים (46 אחוז).

7 בראשית שנות השמונים כתב מתי גולן את הביוגרפיה הראשונה על פרס: מתי גולן, פרס, ירושלים 1982.

8 ההתמודדות התקיימה בוועידת מפלגת העבודה בפברואר 1977 ורבין ניצח ברוב דחוק: 1,445 צירים תמכו ברבין ו־1,405 צירים תמכו בפרס.

9 נציגי המערך (מפלגת העבודה ומפ"ם) 51; הליברלים העצמאיים 4; תנועת זכויות האזרח 3; סיעות המיעוטים שהיו קשורות למפלגת העבודה 3.

שהייתה שרה בלי תיק, ועברה עם מפלגתה לאופוזיציה. לכאורה, הקואליציה, שהיו בה 68 חברי כנסת, הייתה יציבה למדי, אך בפועל היא נשארה שברירית. חלק מאנשיה הסתייגו מדרכה של הממשלה ולא הסכימו לתמוך בהחלטותיה החשובות: חברי הכנסת זבולון המר ויהודה בן-מאיר, ראשי סיעת הצעירים הנצית במפד"ל, נמנעו בהצבעה על צירוף מפלגתם לממשלה והתנגדו לעמדת הממשלה בהסכם הביניים עם מצרים. הייתה תחושה שהממשלה לא נהנית מתמיכה חד משמעית של כל מרכיבי מפלגת העבודה והקואליציה. תחושה זו נבעה גם מההרגשה שרביץ איננו מנהיג שסמכותו מקובלת על הכול, בניגוד לגולדה מאיר, שלא היה ערעור על סמכותה.

למרות הקשיים והאילוצים השיגה ממשלת רביץ הישגים ניכרים, כמו שיקום הכלכלה ו'הדובדבן בקצפת' – מבצע אנטבה. להלן כמה מהישגיה הבולטים.

(א) חתימת הסכם הביניים עם מצרים בספטמבר 1975. מטרתה של הממשלה הייתה 'העתקת הטיפול בפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי משדה הקרב לשלוח הריונים' (עמ' 22). יגאל אלון, שר החוץ, טען שאי אפשר להגיע לפתרון ומלא של הסכסוך והאלטרנטיבה הריאלית היא 'חתימה להסכמי ביניים'. עם מצרים, האויב הגדול והמסוכן, ישראל יכולה 'להשיג תקופה ממושכת של כ-10 שנים של רגיעה צבאית בחזית המצרית ואולי להכשיר את הקרקע לשלום' (עמ' 24).

המגעים עם המצרים לא היו ישירים אלא בתיווכו של הנרי קיסינג'ר, מזכיר המדינה האמריקני עתיר הניסיון בתיווך בין ישראל ומדינות ערב בשני הסכמי הפרדת כוחות עם מצרים (ינואר 1974) ועם סוריה (יוני 1974), שהביאו את מלחמת יום הכיפורים לסיימה. המגעים הראשונים להסכם הביניים נכשלו במרס 1975. הממשלה הודיעה כי היא מוכנה לסגת לקו אל-עריש-ראס מוחמד, תמורת הכרזה על ביטול מצב המלחמה בין שתי המדינות. מצרים דרשה מישראל לסגת לקו הבין-לאומי. רביץ לא הסכים, גם אחרי שהממשל האמריקני האשים את ממשלתו בכישלון המשא ומתן. המגעים חודשו באוגוסט 1975 והביאו לפריצת דרך: בספטמבר נחתם הסכם שעיקרו היה הצהרה משותפת כי 'הסכסוך ביניהן ובמזרח התיכון לא יפתר בכוח צבאי אלא בדרכי שלום' (עמ' 60), וישראל הסכימה לסגת מזרחה למעברים (גי'די ומיתלה) ולהעביר למצרים את שדות הנפט באבו רודס. ההסכם אושר בכנסת ב-3 בספטמבר על רקע הפגנות סוערות של האופוזיציה מהימין שחבריה הצביעו נגדו, ואליהם הצטרף חבר הכנסת משה דיין. הוא טען כי 'אין בו כדי לספק את הצרכים הביטחוניים החיוניים לישראל'.¹⁰

למרות התנגדותם של חברי הליכוד, כולל מנהיגו מנחם בגין, במבט לאחור היה הסכם הביניים שממשלת רביץ חתמה 'המבוא להסכמי קמפ דייוויד להסכם השלום שנחתמו בשנים 1978-1979 בימי ממשלת מנחם בגין. ללא הסכם הביניים של ממשלת רביץ ספק אם אותם הסכמים יכולים היו להיחתם'. חשיבות ההסכם הייתה בכך שהוא 'יצר מצב של רגיעה

והיווה מסד אשר אפשר לנשיא סאדאת להחליט לבוא לירושלים והמשכו התרקם הסכם השלום עם מצרים ב־1979' (עמ' 66).

(ב) ממשלת רבין כממשלה חברתית. למרות האתגרים הכלכליים האדירים שהממשלה נאלצה להתמודד עמם היא המשיכה לטפל בסוגיות החברתיות. לדעתו של המחבר שמרה ממשלתו של רבין 'על מגמת חיזוק מדינת הרווחה כפי שעיצבו בהנהגת המפלגה', המשיכה את 'מדיניות האינטגרציה בתחום החינוך, ביצעה טיפול רחב היקף בפתרון בעיית הדיור לזוגות צעירים ומשפחות מצוקה, צמצום הפערים בין יוצאי ארצות אירופה-אמריקה ויוצאי ארצות אסיה-אירופה' (עמ' 222). בתקופתה ירד אי השוויון בהכנסות. זהו הישג נדיר לאור העובדה שאחרי תקופה זו הפער החברתי-כלכלי התרחב כל העת.

(ג) המאבק בגילויי השחיתות. ממשלתו של רבין נאבקה באופן נחרץ וחד משמעי נגד השחיתות הציבורית, מאבק שלא היה כמותו לפני כן ואחרי כן. ארבעה בעלי תפקידים הניעו אותו: פרופ' אהרן ברק, היועץ המשפטי לממשלה, מפכ"ל המשטרה רב-ניצב שאול רוזוליו ושני שרים: שר המשפטים חיים צדוק ושר המשטרה שלמה הלל. השרים הגנו על עצמאות התהליך וראש הממשלה גיבה אותם. העובדה שהוא עצמו או אחד משריו (כולל שר המשטרה) לא התערבו בעבודת המשטרה והפרקליטות ולא מנעו את המשך החקירות היא לכבוד לו ולממשלה, 'שמאפשרים הגינות מוחלטת ללא כחל וסרק ופועלים לטיהור המערכת הציבורית ממעשי שחיתות' (עמ' 207).

מאבק זה הפך לחרב פיפיות פוליטי. פרשות השחיתות – ובמיוחד פרשות אשר ידלין ואברהם עופר – שנחשפו בסוף 1976 ובראשית 1977 (ערב הבחירות לכנסת התשיעית, שנערכו ב־19 במאי 1977), היו יסוד מרכזי שהביא את 'המהפך הפוליטי' הראשון. המחבר כתב על כך דברים ברורים: 'בציבור הרחב שעמד לפני בחירות כלליות לכנסת נתקבעה דעה שלילית על אודות מפלגת העבודה אשר שלטה מאז ראשית המדינה ומעשי השחיתות נזקפו לחובתה. צירוף נסיבות זה היה הרה אסון לממשלת רבין' (עמ' 206). היו מעשי שחיתות גם קודם לכן וגם לאחר מכן, אבל רק אז היו ראשי הממסד הפוליטי והמקצועי מוכנים לטפל בתופעה הממאירה ביד ברזל ולשלם את מחירה הגבוה. חיים צדוק ציין נקודה זאת בתשדירים של מערכת הבחירות שנערכה בשנת 1977, אבל זה לא הועיל לו ולמפלגתו. התחושה המוטעית כי מדובר בממשלה מוכת שחיתות הייתה הנדבך העיקרי ברצון העז לסלק את המערך מהשלטון. כשבגין הגיע לשלטון השתנתה מגמה זו. עדות מובהקת לכך היא החלטתו להעניק לבן-ציון יהושע חנינה.¹¹

המחבר לא התעלם מכישלונותיהם של רבין וממשלתו. נציין שלושה מהם. (א) 'יום האדמה'. בפברואר 1976 קיבלה הממשלה החלטה להפקיע 20,000 דונם במרכז הגליל למען הקמת יישובים יהודיים; רק שלישי מן הקרקע המופקע היה בבעלות פרטית ערבית.

11 בגין כראש הממשלה החזיק את תיק המשפטים מהקמת ממשלתו, ביוני 1977, ועד הצטרפות שרי ד"ש לממשלה, באוקטובר 1977, כששמואל תמיר מונה לשר המשפטים. יהושע קיבל חנינה בספטמבר 1977.

ביוזמת רק"ח נערך ב־6 במרס 1976 כינוס בנצרת שהחליט להכריז על 30 במרס כעל 'יום האדמה' ולארגן באותו יום שביתה כללית בכול המגזר הערבי. חלק מהפגנות אותו יום הפכו להתפרעויות אלימות – שרפת צמיגים, יידוי אבנים וזריקת פחיות נפט בוערות. המשטרה וכוחות הביטחון נקטו יד חזקה ואף השתמשו באש חיה. איש מצמרת המדינה לא צפה את התוצאה הטרגית והקטלנית: שישה אזרחים ערביים נהרגו ו־69 נפצעו. 'יום האדמה' הוא 'אחד האירועים המכוננים בקרב ערביי ישראל' (עמ' 149), ונתפס מיד כאירוע מר ונמהר. המשורר חיים גורי כתב: 'שלשום היה יום שחור לישראל'.¹²

(ב) פרשת סבסטיה (אלון מורה). מיד לאחר הקמתה של ממשלת רבין ניסו אנשי גוש אמונים שוב ושוב להקים יישוב ליד שכם, בלב השומרון, כדי להפוך אותו לסמל ההתנחלות באזור זה. אנשי הגוש שהכירו את ה'תפר' בין רבין לפרס, שהיה אז פטרונם הגלוי, תמרנו אותם ובדצמבר 1975 הצליחו להקים יישוב 'זמני' במקום זה, צעד שהיה מנוגד לחלוטין למדיניות הרשמית של הממשלה. העובדה שממשלתו לא הצליחה לפנות את היישוב ולסלק את מתנחליו העידה על חולשתה. פרשה זו גרמה נזק כבד ליוקרתה של הממשלה והמחבר מציין כי 'רבין עצמו ראה בפרשה זו כישלון גדול שלו ושל ממשלתו' (עמ' 223).

(ג) 'התרגיל המבריק'. בדצמבר 1976 הגישה החזית הדתית התורנית¹³ הצעת אי אמן בממשלה בגלל 'חילול שבת בפרהסיה בטקס רשמי של ממשלת ישראל' (עמ' 187).¹⁴ בהצבעה נמנעו שני שרים מטעם המפד"ל,¹⁵ ורבין, שראה את התנהגותם בחומרה, קיבל את ההצעה של שר המשפטים חיים צדוק לפטר אותם מהממשלה. בעקבות צעד זה איבדה הממשלה את הרוכב בכנסת, רבין התפטר, הפך את ממשלתו לממשלת מעבר והביא להקדמת הבחירות לכנסת התשיעית. בכך יצר קרע בין מפלגת העבודה למפד"ל שמאז לא אוחה. זבולון המר אמר על זה כי 'גירוש המפד"ל מן הממשלה היה משגה פוליטי חמור ביותר של ראש הממשלה. הוכחה להיעדר מחשבה מרחיקת ראות' (עמ' 188). התהליכים שהתחוללו בקרב המפד"ל מאז מלחמת ששת הימים דחפו אותה לזרועות הימין, אבל יצחק רבין 'תרם' תרומה מיוחדת להרס 'הברית ההיסטורית' בין הציונות הדתית לתנועת העבודה.

שיפריס לא התעלם גם מהתנהלות רבין בתפקידו. רוב חייו הבוגרים רבין שירת בצבא"ל, 'שבו קיים מבנה היררכי מוגדר וברור', לא הכיר ולא הבין את הדינמיקה הפוליטית ואף לא מצא עניין בתחום זה. הוא לא התאמץ ללמוד אותו. רבין לא היה מודע לכך שראש ממשלה חייב לתפקד כראש מפלגה ועשה זאת כמי שכפאו שד. אבל מעבר לכך ההערכה הכללית של המחבר היא חיובית. בסיכום נכתבו הדברים הבאים:

12 חיים גורי, 'המשולש המסוכן', דבר, 1.4.1976.
 13 הסיעה המשותפת של אגודת ישראל (אגו"י) ופועלי אגודת ישראל (פאג"י). היא הייתה באופוזיציה ומנתה חמישה חברי כנסת.
 14 טקס בואם של מטוסי F15 החדשים נערך ביום שישי והסתיים כמה דקות אחרי כניסת השבת.
 15 שר הדתות יצחק רפאל ושר הסעד זבולון המר. השר השלישי, שר הפנים יוסף בורג, תמך בממשלה בהצבעתו.

יצחק רבין לא היה מנהיג כריזמטי הסוחף אנשים, לא אידיאולוג ולא נאום גדול. הוא היה מנהיג פרגמטי, מודע היטב לנסיבות הזמן והמקום שבו הוא חי ולמגבלות כוחה של מדינת ישראל ויכולתה לתמרן במסגרת העולמית של מלחמה קרה מחוץ וחוסר בבית. מבחינה זאת, הוא היה האיש הנכון במקום ובזמן הנכון. מנהיג ריאליסטי המודע למגבלותיו וליכולותיו (עמ' 230).

הוא לא היה חף מטעויות אך הישגיה של ממשלתו עלו על כישלונותיה. עמוס שיפריס כתב ספר מאוזן שמטרתו היא לא לברך ולא לקלל אלא לברר את המקום ההיסטורי של ממשלתו הראשונה של יצחק רבין. הספר הוא שיטתי, מאורגן וענייני ומבוסס על תיעוד נרחב ומגוון. הוא נכתב בקפדנות – יש בו מעט מאוד שגיאות והן מינוריות.¹⁶ נקודת התורפה העיקרית היא סגנונו החדגוני ופירוט היתר שבו.¹⁷ הספר עשה לממשלה זו צדק היסטורי, שכן היו ממשלות גרועות ממנה, לפניו ובמיוחד לאחריה. ראוי להביא את דברי יצחק רבין בישיבתה האחרונה: 'מעשי הממשלה היו רבים וטובים מתדמיתה'.¹⁸

16 בעמ' 14 תיאר המחבר את המפר"ל ב-1973 כמפלגה נצית שהתנגדה לכל נסיגה. תיאור זה נכון לשנות התשעים אבל לא לתקופה הנדונה, כשהרוב המכריע של מנהיגיה היו ותיקים ומתונים, כמו יוסף בורג, זרח וורהפטיג, מיכאל חזני ויצחק רפאל.

17 לשם דוגמה, בעמ' 23 מצוינים כל משתפי ישיבה שרבין כינס. אפשר היה לוותר על הפירוט.

18 'רבין בישיבה האחרונה', דבר, 20.6.1977.

שני מבטים על התנועה הציונית באימפריה הרוסית

אלכס ולדמן

ולדימיר לוין, ממהפכה למלחמה: הפוליטיקה היהודית ברוסיה
1904-1917, מרכז זלמן שזר, ירושלים, 2016, 503 עמודים.

יוסי גולדשטיין, אנו היינו הראשונים: תולדות חיבת ציון
1881-1918, מוסד ביאליק, ירושלים, 2015, 360 עמודים.

אם תבוא באחד הימים אלינו לרוסיה, אומר הרופא אייכנשטאם, אחד מגיבורי הרומן 'אלטנוילנד', וראית כי עוד יש עם יהודי. עוד יש לנו מסורת חיה, עוד מפעמת בקרבנו אהבה אל ימים עברו ואמונה לימים יוצרו. אצלנו נשארו הטובים והמשכילים נאמנים לדגל היהודים כתור [כך במקור] עם. אין אנו חפצים להיחשב לעם אחר, הננו כאבותינו!¹ דברים אלה, שהיו תגלית לגיבורו הראשי של הספר, היהודי הווינאי המשכיל לוונברג, אינם אלא חזרה על עובדה מוכרת למתעניינים בתולדות התנועה הציונית: האימפריה הרוסית הייתה כר גידול משמעותי לאישים, לרעיונות ולהתארגנויות שעיצבו את התנועה הלאומית היהודית לגוניה ואת המפעל הציוני. שני המחקרים הנדונים להלן מציעים מבט על התפתחותה הפוליטית של היהדות באימפריה הצארית, ומאירים חלק חיוני בקורות התהוותה של התנועה הלאומית היהודית.

ולדימיר לוין שופך בספרו, המבוסס על עבודת הדוקטור שלו, אור על המערך הפוליטי והרעיוני של היהודים ברוסיה שבין מהפכת 1905-1907 למלחמת העולם הראשונה, נושא שלא זכה עד כה להארה מחקרית מרובה. ואילו ספרו של יוסי גולדשטיין מציע מבט ממוקד בתולדותיה של תנועת חיבת ציון באימפריה הרוסית מראשיתה, בראשית שנות השמונים של המאה התשע-עשרה, ועד לסיום פעילותה לאחר מהפכת אוקטובר. הנושא זכה אמנם

להארה מחקרית נרחבת בידי דורות של חוקרים (ובכלל זה בעבודותיו של גולדשטיין עצמו), אך נדון בספר זה של גולדשטיין בצורה מעודכנת ומרוכזת. מדובר, לכאורה, במבטים שונים על אותו נושא עצמו – קורותיו של עולם העשייה הפוליטי היהודי באימפריה הרוסית. מחקרו של לוינ מצומצם מהבחינה הכרונולוגית, אך מציע מבט תמטי רחב, ואילו ספרו של גולדשטיין, הממוקד מהבחינה התמטית, מתאר פרק זמן ארוך יחסית. אלא ששני הספרים מציגים מגמות מחקריות שונות, ונקודות מבט שונות לחלוטין על מקומם של יהודי האימפריה הרוסית בתולדות התנועה הציונית.

יוסי גולדשטיין מתחיל את הדיון בתולדותיה של חיבת ציון בתיאור התמונה החברתית והרעיונית שעמדה ברקע הופעתה של התנועה הלאומית היהודית. הוא מסביר מדוע וכיצד יש לראות בעליית התנועה פועל יוצא של האתגרים שעלו מהתקדמות תהליכי האמנציפציה, מעלייתה של האנטישמיות המודרנית ומהתהליכים החברתיים והכלכליים שהשפיעו עמוקות על החברה היהודית באירופה, ובפרט על המוני היהודים במזרחה של היבשת. מסקנה רחבה המוצגת בפרק הראשון של הספר מתייחסת לדיון המחקרי רב השנים על שאלת 'המבשרים' של התנועה הלאומית היהודית. גולדשטיין מציג את העמדה המוכרת, הקובעת כי רק בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה התהוו התנאים שאפשרו את ראשית התגבשותה של מחשבה לאומית יהודית. לטענתו, הוגים ופעילים המוגדרים לא אחת כ'מבשרים' – מאדולף כרמיה עד צבי הירש קאלישר, ממשה הס ועד יהודה אלקלעי – פעלו ממניעים דתיים, פילנתרופיים ואף פרוטו-לאומיים, שלא היה בהם כדי להביא להתארגנות לאומית של ממש. התארגנות כזאת החלה, לדברי גולדשטיין, רק בעקבות פרץ הפוגרומים ששטפו חלקים מהאימפריה הרוסית בשנים 1881 ו-1882.

פרשנות זו תואמת במידה רבה לפרדיגמת המשבר, שהובילה את השיח ההיסטוריוגרפי על התגבשות התנועה הלאומית היהודית במזרח אירופה עד שלהי המחצית השנייה של המאה העשרים. פרדיגמה זו מתייחסת למשברים – מלחמות ופרעות, מהפכות – כנקודות מפנה מכוננות שעיצבו את היהדות המודרנית, על חשבון ההתייחסות לתהליכים מתונים וממושכים יותר של שינוי.² כפי שמתואר בפרק השני של הספר, פרצי אלימות אלה, לצד אתגרים כלכליים וחברתיים שהיהודים במזרח אירופה התמודדו אתם, עוררו תנועת הגירה גדולה. בחלקים שונים של האימפריה הרוסית התארגנו חוגים וקבוצות בעלי מגמה אקטיביסטית, ומשכו לעתים קבוצות מקרב הנוער היהודי הלומד – תלמידי התיכונים והאוניברסיטאות שעמדו, לכאורה, בעיצומו של תהליך אסימילציה (כמו אוגדת ביל"ו).

2 לפרשנות כזאת לאירועי 1881-1882 ראו למשל, יונתן פרנקל, 'משבר 1881-1882 כנקודת תפנית בתולדות היהודים בעת החדשה', זמנים, חוב' 12 (1983), עמ' 74-81. לניתוחים ביקורתיים של פרדיגמת המשבר ראו, הנ"ל, 'התבוללות והישרדות בקרב יהודי אירופה במאה ה-19: לקראת היסטוריוגרפיה חדשה?', בתוך: יהודה ריינהרץ, יוסף שלמון וגדעון שמעוני (עורכים), לאומיות ופוליטיקה יהודית: פרספקטיבות חדשות, ירושלים 1996, עמ' 23-56; בנימין נתנס, מחוץ לתחום: המפגש היהודי עם האימפריה הרוסית המאוחרת, ירושלים 2013, עמ' 19-20.